

BERNA MORAN VE YENİ ELEŞTİRİ

Yrd. Doç. Dr. Mahfuz ZARİÇ

1. Berna Moran'ın Edebiyat Kuramları ve Eleştiri Üzerine Çalışmaları

1972'de yayımlanan *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*¹ adlı kitabı ile dikkatleri “akademik eleştiri” konusuna çeken edebiyat bilimci Berna Moran (1921-1993), eleştiri yazılarını önemli ölçüde metin merkezli Yeni Eleştiri kuramı doğrultusunda kaleme almıştır. Moran, söz konusu eserinde Yeni Eleştiri kuramına da iki başlık altında yer vermiştir.

Moran'ın *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*'nin yanı sıra önemli eserlerinden birisi de *“Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış serisidir. Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1 Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'da Moran, Tanzimat'tan 1950'li yıllara kadarki zaman diliminde yayımlanmış bazı romanları incelemiştir. Yazar, diğer eleştiri yazılarında olduğu gibi, her bir edebî eseri kendi özelliklerine göre ve gerektiğinde farklı eleştiri yöntemlerinden yararlanarak incelemiştir. Kitapta ele alınan sekiz romancı, Ahmet Mithat Efendi, Recaiîde Mahmut Ekrem, Halit Ziya Uşaklıgil, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Peyami Safa ve Ahmet Hamdi Tanpınar'dır.*² Moran, bu yazılarının her birinde okuru adeta hayrete düşürür. Okur genellikle inceleme metninde nelerle karşılaşacağını önceden kestiremez. Moran, bu eleştirel okumalarında, basit gibi gözükken ayrıntı ve unsurlardan, okurlar ve eleştirmenler için ufuk açan, yol gösteren, nice çarpıcı sonuçlara varır.

Serinin ikinci kitabı *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2 Sabahattin Ali'den Yusuf Atılgan'a “Önsöz” ve “Sonuç”* bölümlerinin yanı sıra on bir inceleme yazısından oluşmaktadır. 1950-1975 yılları arasında yayımlanmış on beş kadar romanın ele alındığı bu kitaptaki eserlerin çoğu Moran'ın tabiriyle “Anadolu romanı” olarak adlandırılabilir yapıtlardan oluşmaktadır. Moran, bu romanların hepsinin köyden söz etmemesinden dolayı yazısında “köy romanı” adlandırmasını kullanmadığını söyler. Moran, bu yazıların ikinci bir

¹ *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* kitabı beş kısımdan oluşmaktadır. Moran, birinci kısımda “*Yansıtma Kuramı I*” başlığı altında MÖ. V. asırdan XVIII. asra kadar Platon ve Aristoteles'ten hareketle gerçeklik kavramının algılanış biçimlerini incelemiştir. Bu bölüm kendi arasında üç ara döneme ayrılmıştır. Bunlar sırasıyla, Platon'un “Sanat görüngüyü olduğu gibi yansıtır.” görüşü, Aristoteles'in “Sanat geneli ya da özü yansıtır.” görüşü ve yine Aristoteles'e dayandırılan Rönesans'ta İngiltere, İtalya ve Fransa'da görülen Neo-Platonist “Sanat ideal olanı, olması gerekeni yansıtır.” görüşleridir. Moran, “*Yansıtma Kuramı II*” başlığı altında ise XIX. asırdan günümüze kadar doğrudan Aristoteles'i esas almayan gerçekçilik görüşlerini ele almıştır. Kitabın sonuç bölümünde “Edebiyatın kendine özgü etkisi mi daha önemli yoksa yan etkiler mi?” sorusuna cevap verirken “edebiyatı ahlak, din ve politikaya karşı sorumlu bulanlar”, “edebiyatı sadece sanata karşı sorumlu bulanlar” ve “edebiyatın ahlaka karşı olan sorumluluğunu sanatla sınırlayanlar” şeklinde üç temel eğilime dikkat çeker.

² Moran, “*Türk Romanı ve Batılılaşma Sorunsalı*” başlıklı yazısında Türk edebiyatında romanın ortaya çıkışının Batı'dakinden farklı bir seyir izlediği, romancılığımızda çevirinin etkilerinin çok önemli bir yer tuttuğu, ilk romancılarımızın eski tahkiye geleneğimize gerçekçilik bağlamında menfi bir bakış geliştirdiği, Avrupa hayranlığının ilk nesil romancılarının ortak vasıflarından olduğu, edebî türler arasındaki ayrımların tam olarak belirginleşmediği, romanın eğiticilik işlevinin öncelik kazandığı, romancılığımızda ilk dönemden itibaren bireysel konulara ağırlık verenler ve toplumsal konulara ağırlık verenler olmak üzere iki ana çizginin belirdiği tespitlerinde bulunur. (Moran, 2002: 9-24)

ciltte toplanmış olmasının nedeninin de Anadolu köy ve kasabalarındaki yaşamı ve insanları anlatmış olmalarından değil, toplumsal yaşantıdan kaynaklanan haksız bir düzenin yol açtığı ortak bir sorunsal konu edinmiş olmalarından kaynaklandığını belirtir. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*'de temel konu "Batılılaşma sorunsalı" iken *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*'de ise Moran'ın tabiriyle ağırlıklı olarak "haksız düzen sorunları" söz konusu edilir. Kitapta incelenen romanlardan hususî bir nitelik gösteren iki romanı, *Tutunamayanlar* ve *Anayurt Otel*'i'ne yazar tarafından ayrıca dikkat çekilir.³

Yazar, bu kitabında inceleyeceği yazarların; egemen ideolojiye dışarıdan baktıklarını ve onu yeniden üreten romanlar değil, düzeni sorgulayan romanlar yazdıklarını; Milli edebiyatçıların halkçı niteliği Türkçülüğe dönüştürdüklerini; 1950'lerde Köy Enstitüleri'nden yetişen yazarlar ve Yaşar Kemal, Orhan Kemal gibi Anadolu'da doğmuş ve büyümüş romancıların, kendilerinden önce başlatılmış Halk edebiyatını yeniden değerlendirme girişimini hızla sürdürdüklerini, Anadolu konusunu Türk romanının belirgin bir özelliği hâline getirdiklerini kaydeder.

Serinin son kitabı *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3 Sevgi Soysal'dan Bilge Karasu'ya* adlı kitapta ise dokuz makale ve bir önsöz bulunmaktadır. Kitap, Moran'ın ölümünden kısa bir süre önce, yazarın sağlık sorunlarından ötürü tamamlanamadan yayımlanmıştır. Moran, "Önsöz"de ilk önce 12 Mart döneminde yazılmış romanları, daha sonra 1980'li yılların farklı bir akım oluşturan yenilikçi yapıtlarını inceleyeceğini; 12 Mart romanlarının; dönemin hapishane, işkence gibi konularını gerçekçi yöntemle işleyen siyasal, devrimci toplumsal yapıtlar olduklarını söyler; 12 Eylül döneminin romanlarının etkisinin ise tam tersi olduğunu; yalnız Türkiye'de değil tüm dünyada solun içine düştüğü çıkmazın yazarları çok karmaşıklaşan toplumsal ve ekonomik sorunlar karşısında alternatifsiz bıraktığını, yazarları bu sorunları işlemeye elverişli klasik gerçekçi yöntemden uzaklaştırdığını ileri sürer.

Edebiyat Üzerine, Makaleler/Röportajlar, Moran'ın dergi ve gazetelerde yayınlanmış fakat eserlerine girmemiş makale ve röportajlarının bir araya getirilmesi sonucu yayımlanmış bir kitaptır.⁴ Moran'ın diğer bir eseri ise *Türklerle İlgili İngilizce Yayınlar Bibliyografyası* (1964) adını taşımaktadır.

³ Yazar, "Giriş" kısmında Türk edebiyatında 1950'lere kadar Batılılaşmanın niçin temel sorunsal olarak süregeldiğini tartışır; "(...) Cumhuriyet döneminde güdülen politika zamanla sınıflaşmayı ve sınıf çatışmasını geliştirmiş ve böylece başat bir sorunsalın öne geçmesine neden olmuştur." tespitlerinde bulunur.

Moran'a göre Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra, iktidarı ele geçiren asker ve sivil bürokrasi emperyalist devletlere karşı bağımsızlığımızı koruyabilmek için yine Batı modelini seçmeyi en iyi model olarak görmüşlerdir; oysa Batı modeli sınıflı bir toplumdu ve ekonomik gücünü zengin burjuva sınıfından almakta idi.

⁴ Kitaptaki makalelerin büyük çoğunluğu Moran'ın "İngiliz Edebiyatında Türkler" konusunda yaptığı çalışmalardan oluşmaktadır. Bu kitapta, yazarın eleştiri kitaplarına girmemiş yazılarının yanı sıra İngilizceden Türkçeye çevrilmiş makaleleri ve yedi soruşturma/röportaj yazısı bulunmaktadır. Soruşturmalarından birisi *Kıralık Konak* romanı, diğeri Türk romanında tipin işlevi konuları üzerinedir. "*Hobbes'un Siyasal Felsefesinde İsyân Hakkı*" başlıklı yazıda on yedinci asrın ilk yarısında doğan siyasî gerginliğin ihtilal hakkını doğurup doğurmayacağına dair Hobbes'un ortaya attığı görüşlerin kritiği yapılır; Hobbes'un, Hükümdar hal' edilemez ve Hükümdar mesul tutulamaz, yönündeki iddiaları tartışılır.

2. Berna Moran'ın Edebî Akımları ve Eleştiri Kuramlarını Tasnif Yöntemi

Edebiyat bilimcisi ve eleştirmen Berna Moran, edebî akımları ve eleştiri kuramlarını ele alırken, bir sanat eserinde rol oynayan dört unsurdan hareket etmiştir. Bu unsurlar eser, yazar, okur ve toplumdur. Moran, edebiyat akımlarını, yönelişleri bakımından ve sanatı sanat yapan özellikleri buldukları yer bakımından sanatsallığı “eserin dış dünya ile olan ilişkilerinde bulanlar, sanatçıda arayanlar, okurda arayanlar ve eserde arayanlar” olmak üzere dördü bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur.

Moran, eleştiri kuramlarını da bu doğrultuda yönelişleri bakımından: “dış dünyaya dönük, sanatçıya dönük, okura dönük ve esere dönük eleştiri kuramları” şeklinde sınıflandırmıştır. Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*'de ele aldığı edebiyat veya eleştiri kuramını açıklarken örneklerini hem Batı edebiyatlarından hem de Türk edebiyatından getirmiştir. İncelemelerinde de Yapısalcı yaklaşımlar sergilemekle birlikte metin merkezli eleştirinin gereği olarak tek bir kuramla kendisini sınırlandırmamıştır. Moran, estetik yargıların her zaman öznel, duygusal ve bundan ötürü bir beğeni işi olmayabileceğini, bir anlamda nesnel olabileceğini, çünkü az çok yerleşmiş ölçütler bulunduğunu belirtmiştir.

3. Arketipçi Northrop Frye'da ve Yeni Eleştirici Berna Moran'da İlgileri İtibariyle “Edebî Türler, Mevsim Mitosları, Edebiyat Akımları, Edebiyat Kuramları ve Eleştiri Kuramları”

Kanadalı edebiyat teorisyeni ve eleştirmen Northrop Frye (1912-1991), Yapısalcı tenkit kuramlarından Yeni Eleştirinin yöntemini dağınık bulmuş, eleştiri sahasında daha nesnel ve bilimsel bir yönteme gereksinim var demiştir. Frye böylece, Mitos Kuramına dayanan Arketipsel Eleştiriye geliştirmiştir. Frye, 1957'de yayımlanan *The Anatomy of Criticism* adlı eseriyle, edebiyat bilimi sahasında dikkatleri üzerine çekecek şekilde, edebiyat tarihinde bir takım yasalara göre işleyen bir sistem bulunduğunu ve edebiyatta mevsim mitoslarıyla eşleştirilebilen dört temel tür; “1.güldürü (ilkbahar), 2. romans (yaz), 3. tragedya (sonbahar) ve 4.hiciv (kış)” bulunduğunu ileri sürmüştür. Frye, dört sayısına ve dördü tasnif sistemine “anlatılarda; dört temel sahne, dört seviye, aşama, mitik davranış kalıbı, temel element, karakter yapısı; günün vakitlerinin taksimi...” örneklerinde görüleceği gibi eserinin hemen her bölümünde yer vermiştir. (Frye, 2000: 192; Frye'dan akt. Moran, 2000: 224 ve Booth, 1983: 37)

Eleştiri yazılarını genel olarak Yeni Eleştiri ekolü doğrultusunda kaleme alan Moran'ın *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* adlı kitabı bir bütün olarak ele alındığında, yaptığı sınıflandırmada “edebiyat akımları, edebiyat kuramları ve eleştiri kuramları” arasında bir tür eşleştirme yapmış olduğu görülür.

Moran'ın edebiyat ve eleştiri kuramları için yapmış olduğu dördü tasnif sistemi ile, yazar bu duruma doğrudan dikkat çekmemişse bile, Northrop Frye'in işaret ettiği “edebiyatta temel türler ve mitler” arasında aşağıda gösterildiği gibi ilgi kurulabilmekte, eşleştirme yapılabilmektedir.

Northrop Frye'in Arketipsel Mevsim Mitosları ve Türler	Berna Moran'da İlgili Kurulabilecek Edebî Akımlar	Berna Moran'da Edebiyat Kuramları Olarak Karşılıkları	Berna Moran'da Eleştiri Kuramları Olarak Karşılıkları
İlkbahar (<i>Gülmece</i>)	Klasisizm	Yansıtma Kuramı I-II	Dış Dünyaya, Topluma Dönük Eleştiri: <ul style="list-style-type: none"> • Tarihsel Eleştiri • Sosyolojik Eleştiri • Marksist Eleştiri (ve Marksist-Feminist Eleştiri)
Yaz (<i>Romans</i>)	Romantizm	Okur Merkezli Kuramlar: <ul style="list-style-type: none"> • Duygusal Etki Kuramı • Estetik Yaşantı • Alımlama Estetiği 	Okura Dönük Eleştiri: <ul style="list-style-type: none"> • İzlenimci Eleştiri • Okur Merkezli Eleştiri • Feminist Eleştiri Kuramı (ve Okura Dönük Feminist Eleştiri)
Sonbahar (<i>Tragedya</i>)	Realizm	Anlatımcılık I-II <ul style="list-style-type: none"> • Yaratma Olarak anlatımcılık • Aktarım Olarak Anlatımcılık 	Sanatçıya Dönük Eleştiri: <ul style="list-style-type: none"> • Sanatçı psikolojisini ve kişiliğini ele alan Psikoanalitik Eleştiri
Kış (<i>Hiciv</i>)	Natüralizm	Yapısalcı Kuramlar: <ul style="list-style-type: none"> • Rus Biçimciliği • Fransız Biçimciliği-Yapısalcılık-Yapısal Dilbilim • Yapısalcılık Ötesi (ve Derrida) 	Esere Dönük Eleştiri: <ul style="list-style-type: none"> • Rus Biçimciliği • Yeni Eleştiri • Yapısal Eleştiri • Arketipçi Eleştiri (Northrop Frye) • Göstergibilim-Yapısökücü-Postmodern Eleştiri (Derrida)

4. Berna Moran'da Yeni Eleştiri Duyarlılıkları

Berna Moran'ın eleştiri anlayışı ve okumaları üzerine söz söyleyenler, onun "metin merkezli" hareket ettiği noktasında birleşirler.⁵ *Kuyucaklı Yusuf* romanını incelediği kendi

⁵ Öykü yazarı ve eleştirmen Hüseyin Su'ya göre Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*'de Ahmet Mithat Efendi'den Ahmet Hamdi Tanpınar'a uzanan dönemin romanında "Bir düşünce kalıbına dökülen, toplumsal sorunlara dönük romanlar ve bireyler arası ilişkiye ve dolayısıyla bireyin iç dünyasına dönük dramatik romanlar." olmak üzere iki ana çizgi belirlemiştir. Su'ya göre Moran, "üzerine yazdığı romanın kurgusu, anlam katmanları, olay örgüsü, sorunsalının oluşturduğu yumak hangi eleştirel yöntemle ele almayı gerektiriyorsa" o yöntemi kullanmıştır. (Su, 2003: 655-658)

Nazan Aksoy, Moran'ın eleştiri metinleri için "yakın okuma" terimini kullanır. Bu terim, Yeni Eleştirinin kurucularından I. A. Richards'tan yazara miras kalmıştır. Murat Belge de Moran'ın eklektik bir yöntem kullandığını, kendini tek bir yöntemle sınırlamadığını belirten isimlerdendir. Yıldız Ecevit, Berna Moran için bilimsel yöntemler çerçevesinde gerçekleştirilen, araştırmaya yönelik nesnel eleştirinin bir temsilcisi nitelenmesinde bulunur. Jale Parla'ya göre ise Berna Moran, İstanbul Üniversitesi'nde birlikte çalıştığı "yakın

yazısı için Yeni Eleştirici “derin okuma” tabirini kullanan Berna Moran, Orhan Veli Kanık’ın “*Kitabe-i Seng-i Mezar*” adlı şiirini ele aldığı eleştirisinde de Yeni Eleştirinin “kapalı, derin, yakın okuma” yönteminin güzel bir örneğini vermiş olur. Moran, bu yazılarında Yeni Eleştirinin ilkelerinden ve makro planından, metnin sadece gerektirdiği unsurlarını alır.

Yeni Eleştiri akımında edebî eserlerin anlaşılması ve değerinin ortaya konması bağlamında üzerinde önemle durulan konuların başında “biçim-içerik sorunu” gelir. Berna Moran, Yeni Eleştiri anlayışındaki biçim-içerik sorununu, bir yönü ile edebiyatın hem yararlı olması hem de zevk vermesi gerektiğini söylemiş olan Horatius'un ortaya koyduğu “faydazevk” işlevine bağlar. Moran’a göre edebiyatın zevk vermesi gerektiği görüşünün doğru dürüst yeniden canlanması on dokuzuncu yüzyıldaki “sanat için sanat” öğretisinde gerçekleşmiştir. Biçimciler de bu anlamda edebiyatın zevk vermesi gerektiği düşüncesindedirler. Biçim-içerik tartışmasının temeli, özün biçimde mi yoksa konuda mı olduğu noktasındadır. Biçimi aynı nice eserler, birbirine benzemektedir. Modern biçimcilik, biçim-içerik diye bir ikilik mevcut olamayacağını iddia ederek içeriğin estetik bakımından önemsiz sayılamayacağını kanıtlamaya çalışmıştır. Moran, sonuçta biçimin “eserde yer alan bütün öğelerin birbirine bağlanıp örülerek meydana getirdikleri düzen” olduğunu; ne içeriği aynı olan iki eserin ne de biçimi aynı olan iki eserin mevcut olduğunu; çünkü konunun sanatçı tarafından işlenerek içerik hâline sokulmasının aynı zamanda biçime yöğrulmesi demek olduğunu vurgular.

Özetle Yeni Eleştirinin sanat anlayışına göre okumaya değer şiirler, romanlar, öyküler dünya hakkında, yaşam hakkında, yazıldıkları dönem hakkında ve insan tabiatı hakkında birtakım gerçekleri yansıtır. Sanat eserleri, bize sundukları ve öğrettikleri bu gerçeklerden ötürü değerlidir. Edebî eser; kapalı, dilsel bir düzendir. Sanat eserinin kendine özgü işlevi, estetik yaşantı uyandırmaktır. Bir yapıtın sanat eseri olabilmesi belli bir yapıya sahip olmasına bağlıdır. Sanat, estetik zevk vermeli ve bilgisel olmalıdır. (Moran, 2000: 102, 159, 174)

Kaynakça

AKSOY, Nazan; AKSOY, Bülent (1997). *Berna Moran’a Armağan, Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış*, İletişim Yayınları, İstanbul.

BOOTH, Wayne C. (1983). *The Rhetoric of Fiction*, The University of Chicago Press, Chicago.

FRYE, Northrop (2000). *Anatomy of Criticism*, (fifteenth press), Princeton University Press, New Jersey.

MORAN, Berna (1990). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, İletişim Yayınları, İstanbul.

MORAN, Berna (1994). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*, İletişim Yayınları, İstanbul.

MORAN, Berna (2000). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul.

---

okuma” üslubunun ustalarından Leo Spitzer ve “sosyolojik yaklaşım” ile metin çözümlemesi yapan Erich Auerbach’tan ötürü “karşılaştırmalı edebiyat” geleneğinden gelmektedir. (akt. Su, 2003: 652, 658)

MORAN, Berna (2002). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, İstanbul.

MORAN, Berna (2004). *Edebiyat Üzerine, Makaleler Röportajlar*, (Yayına Hzl. Seval Şahin Gümüş), İletişim Yayınları, İstanbul.

PARLA, Jale (2002). "Kalıcılığı Yakalamış Bir Bilim Adamı: Berna Moran", *Cumhuriyet Kitap*, S. 632, İstanbul.

SU, Hüseyin (2003). "Eleştiriye Adanmış Bir Hayat: Berna Moran", *Hece Eleştiri Özel Sayısı*, S. 77/78/79, Ankara.